

Др Драгана КУЈОВИЋ

Историјски институт Црне Горе

Подгорица

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ПИСАНЕ ГРАЂЕ НА ОРИЈЕНТАЛНИМ
ЈЕЗИЦИМА У МУЗЕЈСКИМ И АРХИВСКИМ ФОНДОВИМА
ЦРНЕ ГОРЕ – ОРИЈЕНТАЛНА ЗБИРКА ПОХРАЊЕНА У
ЗАВИЧАЈНОМ МУЗЕЈУ - ПЉЕВЉА

Уџбеник можемо сматрати специфичним жанром књиге који има посебну улогу у развоју и образовању појединца. У оквиру образовног процеса, према појединим ауторима, уџбеник се квалификује као узорак културе и моћни културни продукт који представља посебан медиј за цјелокупни интелектуални развој дјетета и обликовање идентитета и развој система вриједности. Пројекат под називом Школска литературе на оријенталним језицима похрањена у архивским и музејским фондовима Црне Горе финансиран је од стране Министарства просвјете и науке Црне Горе у периоду 1.12.2008. - 30.11.2011. године. Подразумијевао је настојање да се увидом у грађу на оријенталним језицима у музејским и архивским фондовима у Црној Гори допринесе реконструкцији система оријентално-исламског школства у Црној Гори. С тим у вези, предмет нашег истраживачког увида била је грађа похрањена у Архиву Одбора исламске заједнице у Бару, Архивском одјељењу у Беранама, Архиву Одбора исламске

заједнице у Бијелом Пољу, Архивском фонду Хусеин-пашине цамије, Фонду Завичајног музеја у Пљевљима, као и Приватна збирка др Шерба Растодера. Грађа затечена у поменутих архивским фондовима представљена је тако да смо је настојали разврстати према теми, уз назнаку језика којим је написана и године када је написана или штампана, као и начину на који је представљена јавности – рукописом или штампом. Настојали смо и да укажемо и на стање у којем су уџбеници затечени у архивским фондовима, уз нагласак на непотпуност или веће оштећење јединице. Наш труд да овим увидима и евиденцијом сачувамо од заборавља, немара, нестручног квалификовања и занемаривања свједочанства наше културне прошлости, трагове и основ за реконструкцију свих слојева културног идентитета овог простора, представља скроман покушај и допринос да оријентално-исламски сегмент писмености буде тумачен као неодвојиви дио разубуђених колективних достигнућа црногорске културне стварности.

У Архивском фонду Завичајног музеја у Пљевљима похрањена је грађа на оријенталним језицима, и садржи 281 евидентирану, рукописну и штампану књигу уџбеничког карактера на арапском, турском и персијском језику, и преко 100 књига без нумеричке евиденције и каталожке обраде. Поступак процјене архивске грађе је тежак и незахвалан посао. Али у нашем настојању намјера нам је да укажемо на важност онога што је од рукописа и штампане грађе на оријенталним језицима, као својеврсних споменика наше културне баштине, још остало. Сматрамо да оваква процјена никада не може имати коначан и изванконтекстуални карактер, прије свега уколико ову грађу узимамо у обзир као дио културне баштине земље или народа.

Рукописна или штампана архивска грађа може имати своју аукцијску цијену, бити купљена или продата, али елементи који је претварају у историјско свједочанство нису садржани у аукцијском или инвентарном опису, и не могу бити изражени у новчаној вриједности. Грађа којом се у овом тексту бавимо може носити одредницу исламски, али с обзиром да је на оријентаним језицима, ова одредница требало би да буде проширена у одредницу сложену од двије компоненте - оријентално-исламски. Уобичајено је да збирка на основу свог садржаја добије ближи квалификатив и у овом случају је то оријентално-исламска збирка уџбеничког карактера. Оријентално-исламско писано наслеђе има свој обавезни религијски предзнак, јер слиједи духовна достигнућа, садржаје, знања и естетске стандарде исламског истока. Тај предзнак је донекле неутралан, јер оријентално-исламским или само исламском писаном грађом називамо и ону насталу у Ираку, Египту, Турској, Ирану и сл, као и ону похрањену у библиотекама широм Европе. Она, можда припада свјетској баштини оријентално-исламског књижног блага, које може бити процјењивано по некој још увијек непостојећој универзалној табlici општих стандарда, али оно које је настало и претекло на европском тлу одређује културни идентитет тог простора и на тај начин му неодвојиво припада, колико и друга неоријентална културна заоставштина. Наишли смо на илустративан податак да је већина вриједних исламских рукописа већ одавно нашла своје мјесто у трезорима музеја и библиотека, и да данас „по слободној процјени може се рећи на тржишту и у рукама трговаца раритетима у свијету нема ни 1% од њиховог броја“. Велики број преписа уџбеника на оријенталним језицима данас увелико попуњава рукописне фондове у земљама арапског истока, али неријетко се закључује да „као такви, они

представљају само терет, будући су за њихово чување, заштиту, рестаурацију и каталогизацију потребна огромна средства.“ У једној глобалној процјени вриједности овакве литературе каже се да ни хиљаду оваквих рукописа уџбеничког карактера, понекад не вриједи само једнога, који испуњава све оне критерије који исламски рукопис одређују вриједним. Наравно, покушајем да се писаној грађи, на основу садржаја, одреди и њена вриједност, у нашем случају склизнули бисмо у недовољну досљедност и релативност могућих закључака. Оно што је деценијама било притиснуто стереотипским ћутањем, оно што је у гомилама неразврстано остајало невидљиво, непримијећено и, наравно, необрађено, понекад је налазило свој пут преживљавања и могло бити показано и вредновано у другим центрима, у окружењу или још много даље. У општем маниру редуковања представе о назадном и туђем Истоку, писани трагови исламске културе и свједочанства оријентално-исламске писмености у несрећеним и испражњеним архивским фондовима, у којима преовладава уџбеничка, штампана и у мањем броју сачувана рукописна литература, уз понеки лијепо украшен препис Кур’ана или обредословну књигу, чини се да нису довољно убједљив аргумент о чврсто укоријењеној традицији исламског истока. Његова вриједност може свакако бити одређивана у односу на остала достигнућа на свјетском нивоу, али оно што би се условно могло назвати његовим ‘локалним’ значајем, дефинише се једино контекстом свега онога што називамо културна посебност заједнице или простора који га баштини.

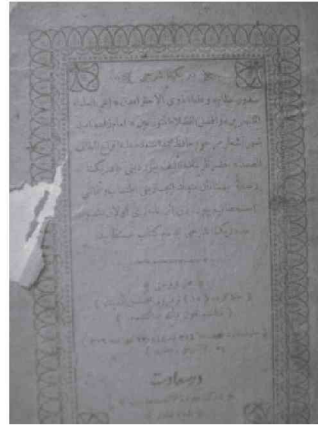
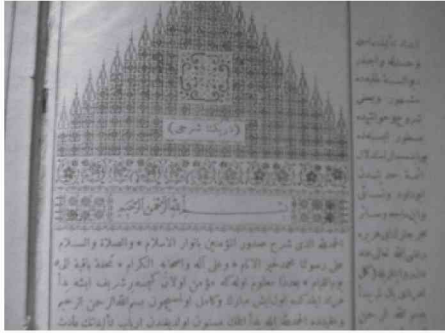
Мишљења смо да су музејска збирка у Пљевљима и архивски фонд у Беранама попуњавани са различитих страна. Те књиге могле су бити дио неког школског библиотечног фонда или приватне библиотеке.

Ова грађа обухвата фрагменте ђачких биљежница, Кур'ане, граматичке уџбенике, рјечнике, обредословне књиге, које су могле бити кориштене у мектебима или оне које су кориштене на вишим нивоима оријентално-исламског школства, двојезичну литературу, преводе европске или хришћанске литературе (преводе Светог писма, Новог завјета), уџбенике биологије, топографије, агрикултуре, почетнице писане арабицом, поучна штива, укоричене новине и сл. Ове књиге у великом броју случајева имају накнадно израђен картонски повез или је више књига састављано у једне корице. Било да су припадале некој јавној библиотеци или су биле својина појединаца, намјера власника је била очигледно да их сачува и омогући њихово кориштење и у наредним генерацијама. На неким од њих, рукописним или штампаним, отиснут је печат или је уписано име власника, односно преписивача. Поједине књиге имају убиљежено неколико инвентарних бројева (Завичајни музеј – Пљевља) или печат неког ранијег архивског, односно музејског фонда (Архивско одјелење – Беране). Један дио књига похрањених у Завичајном музеју у Пљевљима, претпостављамо, припадао је библиотеци Гајретовог дома. Зграда Друштвеног дома Гајрет имала је читаоницу и солидно опремљену библиотеку и вјерујемо да је дио тог фонда сачуван и добио окриље Завичајног музеја. Један дио прегледаних књига само је дјелимично сачуван, недостају корице, почетни или завршни дио књиге, или су оштећене толико да већим дијелом нису читљиве. Рукописне књиге писане су црним мастилом или у комбинацији црног и црвеног мастила. Штампане књиге су углавном штампане у Турској половином XIX или почетком XX вијека. Међу прегледаном грађом у поменутом фонду пљеваљског Завичајног музеја регистровани смо слједећу најчешће кориштену и у највећем броју сачувану школску литеатуру:

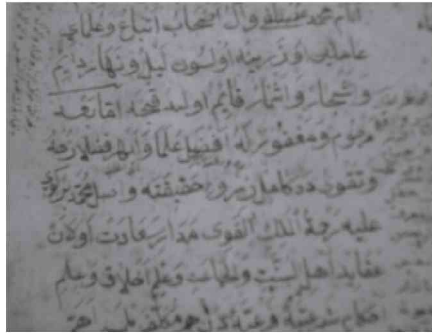
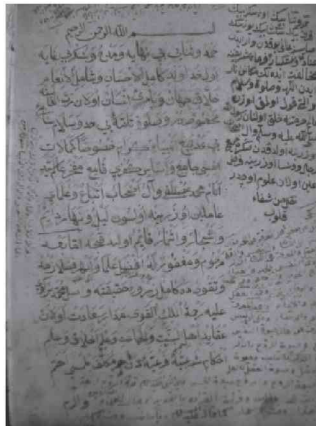
ВЈЕРСКА ЛИТЕРАТУРА:

Опис грађе: 1) примјерци рукописних и штампаних Кур’ана, укупно 20; рукописних: 8; 10 примјерака оштећено или непотпуно; један дио је евидентиран под бројевима: 4, 10, 27, 61, 66, 111, 124, 215, 235, 238, 245, 265, 268, 277, 280; остали примјерци нису нумерички обиљежени. Међу осталом вјерском литературом затекли смо највише примјерака уџбеника Илмихал (13), и то под бројевима: 74, 86, 139, 144, 158, 162, 170, 184, 259 и 5 примјерака који нису нумерички обиљежени.

1. *Multaqā l-`abḥur `Ibrāhīma Ḥalabīja* (уџбеник о обредословљу и шеријатском праву)
2. *Šarḥi Elfāz-i kufr* (Коментар писали о богохулним ријечима) Badra Rašīda,
3. *Nuzhat an-naẓar – Šarḥ nuḥbat al-fikr* (Кратко дјело о теорији хадиса с коментаром) Šihābaddīna `Aḥmada `Alī ibn al-Ḥaḡar al-`Asqalānīja
4. *Riyād at-tālibīn fī šarḥ al-i-sti`ād wa al-basmala* (Расправа о тумачењу “istiaze” и “besmele” аутора Ğalāladdīna as-Suyūfīja),
5. *at-Tariqa al-Muḥammadiyya*
6. *Risale-i Birgivi*
7. *Din-i islami*
8. *Tuhḡfat al-`islām* (уџбеник писан арабицом)
9. *Multaqā al-`abḥur*
10. *Свето писмо*
11. *Ilm-i hal*
12. *Halebi sagir*
13. *Halebi kebir*
14. *Tariqa-ti muhammediyye*
15. *Kitab-i muhamediyye*
16. *Mevlud*

Дрикта Шрчи, штампа, тврди повез, турски, 1314 х.

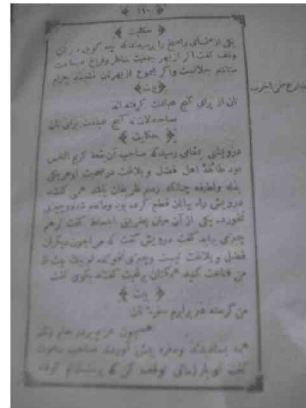
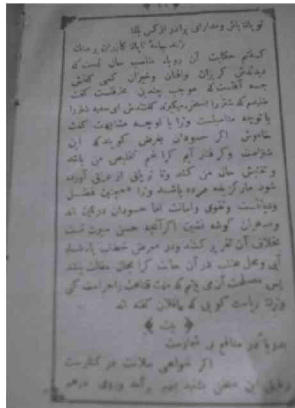
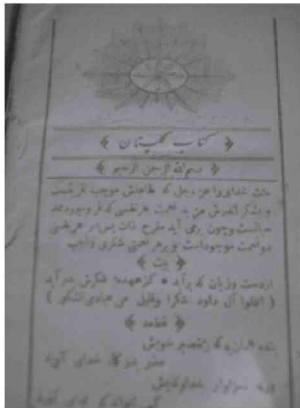

Биргиви, турски, рукопис, тврди повез

ПЕДАГОШКА ЛИТЕРАТУРА

Опис грађе: 1) 22 примјерка штампане грађе на турском и персијском језику; 2) 4 примјерка нумерички необиљежена.

- 17. *Gulistan* – дјело одгојног карактера (стихови на персијском језику)
- 18. *Литература о породичним односима*
- 19. *Wazā`if-i`at`āl*
- 20. *Risale-i ahlak*
- 21. *Šarh ta`līm al-muta`allim*
- 22. *Ilmi ahlak*
- 23. *Malumat medeniyye ve ahlakiyya*
- 24. *Idare-i beytiyye*

Кتاب گلستان, штампа, картонски повез, персијски

ЛИТЕРАТУРА ИЗ ОБЛАСТИ ШЕРИЈАТСКОГ ПРАВА И ПРАВА УОПШТЕ

Опис грађе: 1) 12 примјерака штампане грађе; 2) 1 рукописни примјерак. Нумерички означено 10 примјерака, 1 примјерак без нумеричке ознаке, и снимци ове грађе представљени су према затаченој музејској евиденцији. Грађа је на турском и арапском језику

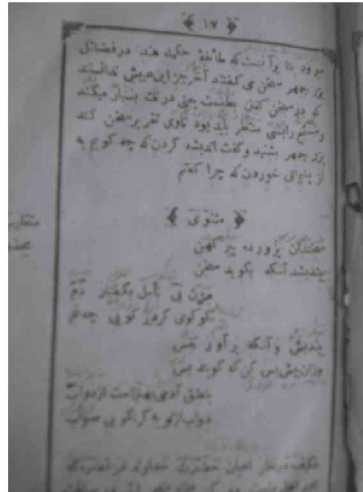
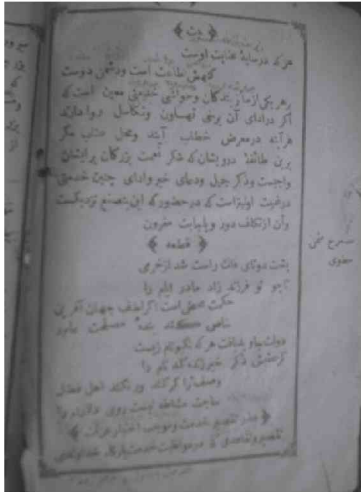
25. *Hāšiya 'alā šarḥ 'Iṣāmaddīn li risālat as-Samarqandī fī al-i-stirā'a* (Glosa на 'Iṣāmaddīnov коментар Samarqandījeve расправе о употреби ријечи у пренесеном значењу, аутор: 'Ismā'īl ibn Ḥ. Sinān as-Siwāsī).
26. *al-Fatāwī al-'adliyya* (Шеријатске децизије на арапском језику Rasūla ibn Šāliḥa 'Aydīnīja),
27. *Kitāb al-ḥudūd wa al-'aḥkām* (Књига казни и одлука шејха 'Alīja ibn Maḡdūdīja aš-Šahwardīja al-Bistāmīja на арапском језику),
28. *Malḡa` al-quḍāt 'inda ta'āruḍ al-bayyināt* (Дјело о поступку шеријатског суда у случајевима контрадикторних одлука аутора Ġanama ibn Muḡammada al-Baḡdādīja на арапском језику),
29. *Wiqāyat ar-riwāya fī masā'il al-hidāya* (уџбеник, коментар дјела из шеријатског права на арапском језику аутора Burhānaddīna Šadra aš-Šarīja),
30. *al-Farā'id* (Дјело о наслеђном праву на арапском језику непознатог аутора)
31. *Ma'lūmāt qānūniyya*
32. *Dustur*

ЛИТЕРАТУРА ИЗ ОБЛАСТИ ФИЛОЛОГИЈЕ

Опис грађе: 1) 71 примјерак штампане грађе; 2) 3 примјерка рукописне грађе. Нумерички је обрађено 60 примјерака, 14 примјерака нема нумеричку евиденцију. Затечена грађа је на арапском, турском и персијском језику.

33. *Marāḥ al-`arwāḥ* (Граматика арапског језика) `Aḥmada Dunquza.
34. *al-Muqaddima fī at-taṣrīf* (Увод у морфологију арапског језика) `Izaddina `Abdalwahhāba ibn `Ibrāhīma ibn `Abdalwahhāba az-Zunḡāniya
35. *Tablāwījev* спјев на арапском језику о метонимији с коментаром - *Manzūmat at-Tablāwī fī al-i-sti`āra wa šarḥu-hā.*
36. *Šarḥ ar-risāla al-`adudiyya fī al-waḍ`* (Краћа расправа о етимологији ријечи у арапском језику `Adudaddīna `Abdaraḥmāna ibn `Aḥmada al-`Iḡīja),
37. *ar-Risāla al-waḍ`iyya al-`adudiyya* (Расправа о етимологији ријечи `Adudaddīna `Abdaraḥmāna ibn `Aḥmada al-`Iḡīja),
38. *Farā`id al-fawā`id li taḥqīq ma`ānī al-i-sti`āra* (Расправа о употреби ријечи у пренесеном значењу коју је написао `Abū l-Qāsim Samarqandī al-Layī),
39. *Šarḥ `alā risālat al-i-sti`āra* (Коментар расправе о употреби ријечи у пренесеном значењу аутора `Iṣāmaddīna `Ibrāhīma ibn Maḥmūda ibn `Arabšāha al-`Isfarā`inīja),
40. *Šarḥ talḥīṣ al-miftāḥ fī al-ma`ānī wa al-bayān* (Коментар дјела из стилистике и реторике на арапском језику аутора Sa`dadīna at-Taftazānīja)
41. *Tuḥfe-i Šāhidī* (Šāhidījev рјечник)

42. *Hediye el-iḥvān fī šerḥi subḥa-i sibuyān* Muḥammada Nağība (арапско-турски рјечник)
43. *al-'Awāmil al-ğadīda* (Биргивијево дјело о агенсима у синтакси арапског језика),
44. *Уџбеници османског језика*
45. *Marāḥ* (граматика арапског језика)
46. *Maqṣūd* (обрада коњугације арапских глагола)
47. *'Amtīla* (примјери коњугације арапских глагола)
48. *Binā`* (обрада коњугације арапских глагола)
49. *Lisan-i osmani*
50. *Durrijekta*
51. *Musahhihi durrijekta*
52. *al-'Izhār*
53. *Kāafiya*
54. *Muhtār aṣ-ṣiḥāḥ*
55. *'Izzī*
56. *Sarf-i cumlasi*
57. *Kavaidi farisiyye*
58. *Sarf-i osmani*
59. *Durriyekta šarhi*
60. *Tuḥfat al-'awamil*
61. *'Awamil*
62. *Bukvari*
63. *Krk سوال*
64. *Nahvi osmani*
65. *'Aḥtarī kabīr*
66. *Sarf cumlasi*
67. *Sunbulistan*

Збирка примјера књижевних форми, тврди повез, персијски, арапски

ИСТОРИЈА

Опис грађе: 1) 12 јединица штампане грађе на турском језику.
2) нумерички обрађено десет јединица, двије јединице нису нумерички означене.

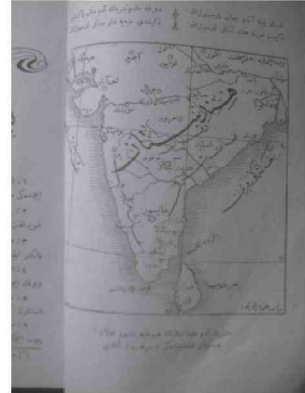
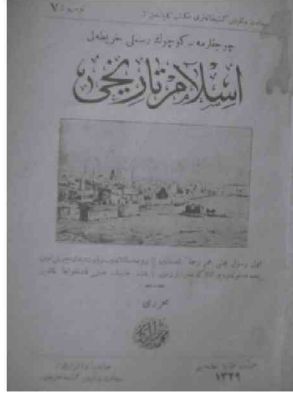
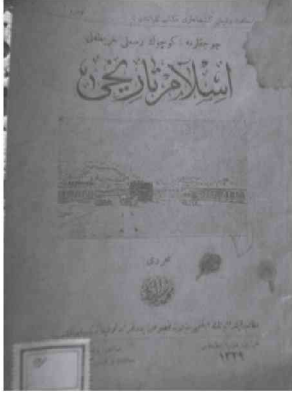
68. *Tarih-i osmani*

69. *Fazlaka-i tarih-i osmani*

70. *Islām ta`rīhī*

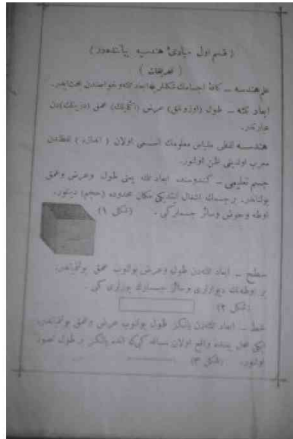
71. *Ta`rīh-i islam*

72. *Општа историја*

МАТЕМАТИКА

Опис грађе: 1) 18 јединица штампане грађе на турском и арапском језику; 2) 9 јединица нумерички обрађено, преостали дио грађе без нумеричке ознаке:

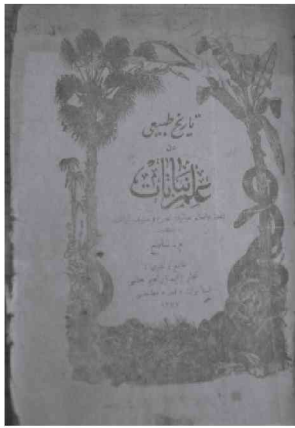

زيدة الهندسة (основи геометрије), штампа, тврди повез, турски

БОТАНИКА

Опис грађе: 1) Шест јединица штампане, нумерички обрађене грађе на турском и арапском језику

73. *Ilm-i nebatat*

Ботаника

ГЕОГРАФИЈА

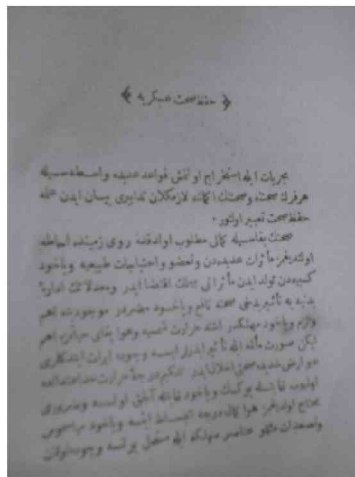
Опис грађе: 1) 7 јединица штамане грађе на турском језику, 4 јединице нумерички означене

74. *Уџбеници географије на турском језику*

ХИГИЈЕНА

Опис грађе: 3 примјерка штампане, нумерички обрађене грађе на турском језику

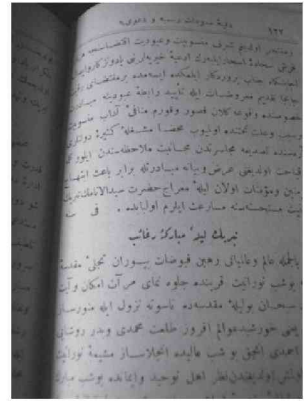
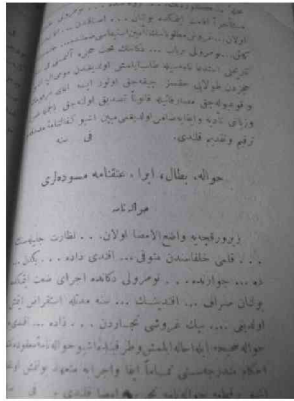
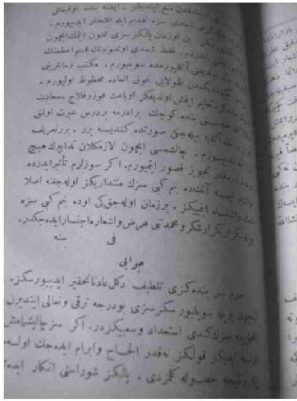
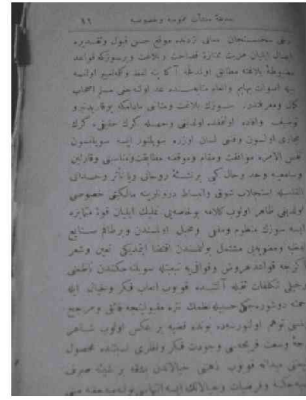
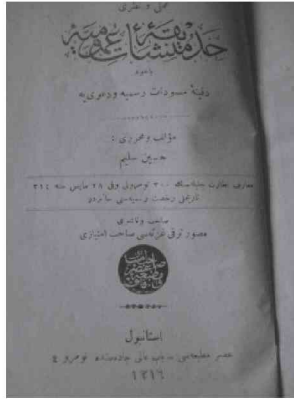
75. Литература о здравственој хигијени војника

کتابت فی الحیة (Књига о здравственој хигијени војника),
штампа, без корица, турски

АДМИНИСТРАТИВНА ПРЕПИСКА

Опис грађе: 6 примјерака штампане, нумерички обрађене грађе на турском, арапском и персијском језику:

Датум издања: 1317, турски, тврди повез, штампана, нумерички обрађена, обрасци различитих писмених званичних обраћања), Хитије, Миллат, Економија и خصوصية

ЕКОНОМИЈА

Опис грађе: 3 примјерка штампане, нумерички обрађена грађе на турском језику

76. İlm-i iktisad

77. *Kavaid-i muamelati ticariyye*

78. *Şakk*, приручник за писање и састављање службених аката аутора
Nu'māna Tabbāgzādea

علم اقتصاد (економија), штампа, тврди повез, турски¹

ШТАМПА

**مصور ترقی (збирка увезаних турских новина), штампа, тврди
повез**

¹ Завичајни музеј – Пљевља, оријентална збирка (бр. 32)

Закључак

Послије 1878. Црна Гора, као независна држава знатних територијалних проширења, приступила је унапријеђивању и осавремењивању друштвене стварности и то је подразумијевало политичко, економско и културно обједињавање свих елемената самосталне државе. Истовремено, фаворизовање европских достигнућа подразумијевало је и успостављање доминације вриједности хришћанске традиције иманентне и некадашњој црногорској држави у сукобу са моћним Османским царством. Свијест обликована у побједничкој еуфорији, епским истинама и моралним узорима учврстили су надмоћ хришћанског елемента и потискивање, и, понекад изван званичне контроле, обесмишљавање и потцјењивање свега што је било другачије, јер је било једнако негацији сопственог. Вјерска традиција, културни израз и просвјетна активност, чије тековине је баштинио некадашњи немилосрдни освајач и противник и немали број нових држављана, доживљавана је као оптерећење прошлости и препрека напретку. Свако будуће разматрање, с настојањем да буде растерећено од европоцентричних или исламоцентричних модела размишљања, требало би да, осим свега онога што је обиљежавало тадашњи политички и економски амбијент, узме у обзир природу вишеслојног, вишенационалног и мултирелигијског карактера црногорског идентитета с краја XIX и почетком XX вијека. Различити национални, вјерски и културни елементи имају једнако мјесто у одређењу онога што подразумијевају тековине позитивних или негативних, напредних или назадних елемената црногорског насљеђа. Као такви они морају добити на значају уколико историју писмености на овим просторима узимамо као мозаик равноправно дистрибуираних и потребних елемената.

Dragana KUJOVIC, PhD

A CONTRIBUTION TO A STUDY OF WRITTEN MATERIAL IN
ORIENTAL LANGUAGES KEPT IN THE MUSEUM AND ARCHIVE
COLLECTION OF MONTENEGRO - THE ORIENTAL COLLECTION
HOUSED IN THE HOMELAND MUSEUM – PLJEVLJA

CONCLUSION: After 1878, Montenegro, as an independent state, which had gained considerable territory, began to improve and modernise social reality, this included the political, economic and cultural unification of all the elements that defined an independent state. At the same time, favouring European achievements also meant establishing the dominance of Christian traditional values immanent in the former Montenegrin state in conflict with the powerful Ottoman Empire. Consciousness shaped in the euphoria of victory, the truth derived from epics and moral ideals reinforced the superiority of Christian thinking and the suppression, sometimes beyond official control, the devaluing and undermining of everything that was different, was like negating their own reasoning. Religious tradition, cultural expression and educational campaigns, the legacy of which was inherited from their former merciless conqueror and opponent, along with a not insignificant number of new citizens, was perceived as a burden from the past and an obstacle to progress. Any future discussion, without the burden of Eurocentric or Islamocentric models of thinking, should, apart from everything that had identified the political and economic environment at that time, take into consideration the nature of the multi-layered, multi-national and multi-religious character of the Montenegrin identity from the end of the 19th and the beginning of the 20th century. Distinct national, religious and cultural elements, all have an equal place in determining what

are considered positive or negative, progressive or retrogressive elements of Montenegrin heritage. As such, they should all be given equal importance if we understand that the history of literacy in this region is a mosaic where the necessary elements were equally distributed.